مطالعات صحیحه

مطابق

شریعت غرّاء اسلامیه

مترجمش

از زبان ترکی بزبان فارسی سردار زاده محمود افغانی کابلی ثم الشامی

سنه ۱۳۲۲ هجری نبوی

[illegible] فی خادم التعلیم پنجاب لاهور

بسم اللہ الرحمٰن الرحیم

یکدو سخن در سببِ ترجمۂ کتاب بفارسی

بعد از ادائے سپاسِ مَلِک العزیز العلّام و درود بر روانِ سیدِ خیر الا[illegible]
و منقبتِ آل و اصحابِ کرام و دُعائے بادشاہِ معدلت پناہِ اسلام بنـ[illegible]
خاکسار فانی سردار زادہ محمود افغانی بعرضِ مرام بدینگونہ فتحِ بابِ
کلام مینماید ـ

کہ در ۱۳۱۸ھ ہجری جنابِ ادیبِ فضائل شیم محبوب عالم صاحب
کہ مدیر و مہتممِ جریدۂ برگزیدۂ پیسہ اخبار میباشند ـ بعد از سیاحتِ او[illegible]
ـہ در بلدِ شام مسمیٰ بہ دمشق ـ کز لبِ سنگش دمد آوازِ عشق + تشریف آو[illegible]
این بندۂ خاکسار را شرفِ ملاقاتِ شان دست داد ـ و چون افکارِ عالی
فاضلِ مشارٌالیہ سراسر بجستجوئے کمالات و تحرّی حِکَم و ادبیات مشغول و منـ[illegible]
است ـ لاجرم تبرّکاً کتابخانۂ مختصرِ این احقر را نیز از نظرِ مبارک گذرانیدند
از آنجملہ این کتاب کہ حجماً خیلے کوچک و معناً بسیار بزرگ است جلب

حقیقت آثارِ شانرا نموده - بنده را به ترجمه نمودنِ آں بزبانِ لطافت رسانِ
فارسی ترغیب و تشویق فرمودند - لهٰذا اطاعةً للأمر - و خدمةً للدّین به ترجمهٔ
نمیقِ آں مسارعت ورزیده شد -

مؤلفِ ایں کتاب بلسانِ رومی دوکتور اقتر یسنیلدی نام طبیبے است
زملتِ نصاریٰ - و مترجمش بلسانِ عذب البیان عثمانی کذالک از ملتِ مذکوره
دوکتوره بافره لی بانقو نام طبیبے میباشد که ما نیز ازاں ترجمهٔ ترکی بے هیچ کم
زیادی عیناً بفارسی ترجمه میکنیم - چونکه فرصت نبود وعده اجرا نمیشد
ازاں سبب طے شد - ۱۶ - محرم سنه ۱۳۴۰ هجری -

پس هرگاه مدیر فضائل سمیر جریدهٔ فریدهٔ پیسه اخبار در راهِ طبع و نشر ایں
ناچیزانه همتِ گرانقیمتِ شاں را دریغ نفرمایند - و بحضور برادرانِ دینی
هندی زمینِ ما مقبول و منظور افتد - کمیتِ خامهٔ عجز علامه را تازیانهٔ شوق
پیرت گشته به ترجمه و تقدیم بسے آثار - و مؤلفاتِ پسندیدهٔ عثمانی غیرت
ارفِ مقدرت خواهیم نمود - و من الله التوفیق ۰۰

مترجم فارسی:
سردارزاده محمود افغانی

افادۂ مخصوصۂ مترجم ترکی

ایں اثر اگرچہ نظر بہ اعتبارِ مؤلفش خیلے ناچیز و کم بہا بنظر مے آید۔ ولے نظر بہ اعتبارِ مندرجاتش خیلے عالی و گرانبہاست۔ چونکہ اگرچہ مؤلفِ آں قریسنیدی باشد۔ ولے تاؤضیح لہٗ آں دینِ مبین احمدی میباشد۔

ذواتِ گرامی کہ بریں اثر عطفِ نظرِ امعان میفرمایند احتمال دارد کہ در اوّلِ امر در مابینِ عنوانِ کتاب و نشانِ مؤلف بے نسبتی عظیمی خواہند یافت۔ فی الواقع بحضورِ بزرگانِ علمائے اسلام از چنیں مسئلہ جلیلہ بحث راندن برائے رفیقِ ما قریسنیدی حدناشناسی و فضولی شمردہ میشود۔ حالانکہ ہرگاہ در حقیقتِ مسئلہ بغور و تدقیق نظر نمائید۔ ظاہری و عرضی بودنِ ایں تضاد و مباینت را اربابِ عقولِ سلیمہ تسلیم خواہند فرمود۔

زیرا از ہمہ پیشتر اوّل ایں یک را باید دانست کہ ایں رسالہ کوچک مبنی بر یک مقصدِ معیّن و غرضِ مخصوصے بالالتزام بقلم گرفتہ نشدہ است۔ بلکہ در مابینِ مؤلف و بعضے از طلبائے بلد در حقِ مسئلہ **اصولِ مضاد متعلق** بسے مباحثات و مناظراتِ فنیہ وقوع ہمے یافت کہ ایں مناظرات نیز بہ صورتِ علانیہ در جریدۂ مُولوعوس بلسانِ رومی وقت بوقت نشر ہمے شد۔

لاجرم مؤلفِ مومی الیہ مجبور ہمیگردید۔ بر اینکہ بر معارضینِ خویش جوابہائے

حقیقتِ شافی دادہ بدانصورت اثباتِ مدّعا نماید - لہٰذا بمؤلفاتِ مرغوبۂ عتیقہ و آثار
برگزیدۂ قدیمہ نیز مراجعت نمودن را ضروری ہمے دید - و چوں درمیانِ
مؤلفاتِ عتیقہ سرتاجِ ہمگی کُتبِ مقدسہ سماوی میباشد - و در کُتبِ مقدسہ
سماوی نیز احکامِ حکمت انجامِ قرآنِ کریم در خصوصِ نظافت و طہارت
و جلبِ جبادت و سلامت بر جُملۂ آنہا مرجح بود ازآں رُو بمراجعت و
مطالعۂ آں مجبوریتِ قطعی دست دادہ است - پس اینست کہ ایں رسالہ
بدینگونہ بحیزِ حصول آمدہ است -

ایں عبدِ عاجز کہ اگر ہر یک قطرۂ خونش را کہ در اعماقِ بدنش در جولانست
جُدا جُدا معائنہ کُنند البتّہ خواہند دید کہ ہر یک از عناصری کہ آں خون را
ترکیب و تشکیل دادہ از جوہرِ نان و نمکِ عثمانی بوجود آمدہ است - چوں درحقِ
دینِ مبینِ احمدی کہ مرکزِ اجتماع و محورِ مقاصد و نخبۂ وجودِ عثمانیت ؐ عثمانی
بودن عبارت از آنست - اینچنیں مقالہ ہائے مفیدہ را در لسانِ اجنبی و
علی الخصوص لسانِ رُومی نوشتہ دیدم - طبیعتہً و وجداناً ہیچ راضی نشدم کہ
آنہا در روئے اوراقِ حوادث پسماندہ و پراگندہ بماند - لہٰذا ایں اثرِ آں
مؤلف خیر خواہ را بجدیّتِ بسیار بزرگی تلقّی نمودہ بفرطِ محبت و کمالِ تہالک
بلسانِ بلاغت رسانِ عثمانی ترجمہ کردن - و بدیں وسیلہ آوازہائے ستایشکارانہ
و صداہائے خیرخواہانہ دوستانِ ماوراء الجسر خود ما را بگوشِ حقیقت نیوش

اسلامیان شنوانیدن خواستم۔

فقط در اثنائے ترجمۂ ایں مقالہ کہ از یکطرف بشرعِ شریفِ اسلام و از دیگر سو بفنِ جلیلِ طب سراسر تعلّق و تماس میدارد۔ گاه گاه بہ بعضے اصطلاحاتِ فقہیّہ تصادف کرده ام کہ اگرچہ بسیارے از انہارا تنہا بسرِ خود تحرّی و جستجو نموده ہر یک را جا بجائے خودش گذاشتہ ام۔ ولے بالطبع بعضے از انہارا نتوانستم کہ تدارک کنم۔ معذور بودم...... بہر حال از ثمرۂ ہمّاتِ مشکل بر انداز انہ عزّت مآب عطا بیک آفندی کہ بہ ممیّزی نظارتِ جلیلۂ مالیہ شرف پیرا۔ و قائمقام عزّت مآب اسمعیل بیک آفندی بغدادی کہ معاونِ مدیرِ شعبۂ دوم لوازماتِ عمومیّہ درباب والائے سرعسکری میباشند۔ بہ اکمال و اتمامِ ایں نواقص نیز موفقیّت و کامیابی میسّر شده است کہ دریں باب علناً ایفائے تشکراتِ خودم را از میرمومی الیہما از واجباتِ منّت داری میشمارم۔

ایں یک را نیز بطورِ استطراد بیان کرده میگویم کہ بسیار جاہائے ایں رسالہ را کہ خودش در اصل نیز کوچک افتاده از جانبِ دائرۂ مطبوعات۔ از جائز نبودنِ طبعِ آں بحث رانده۔ از اصلِ کتاب کہ بر یک مدخل۔ و نہ فصل۔ و یک خاتمہ مرتّب گشتہ طے و حک نموده اند کہ از اں رو حجمِ کوچکِ آں کوچک تر گردیده است۔

دریں عصرِ ترقّی حصرِ امیر المومنین۔ حامیِ حقیقیِ دینِ مبین۔ مجدّد و جلیل الشانِ قرة العینِ عثمانیان ولی نعمتِ بیدانی غازی سلطان عبد الحمید خانِ ثانی

کہ در خصوصِ ترقّی و تفیض رشک بخشائے اعصارِ سالفہ است۔ از سایۂ کمالات پیرایۂ دیانت پروری آں بادشاہِ معظّم کُتب خانۂ اسلام اگرچہ از وجودِ اینگونہ آثارِ مستغنی و بے نیاز افتادہ۔ بازہم چوں ایں اثر ترجمانِ خلوص البالست ہرگاہ مظہرِ حسنِ قبول افتد البتّہ مدارِ افتخار و موجبِ تشویقِ عال العال خواہد گردید ؛

مترجم ترکی

دوقتور بافرہ لی یانقو
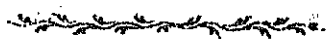
بسم اللہ الرحمن الرحیم

مطالعات صحیہ مطابق شرع غرائے اسلامیہ

مدخل

ہنگامیکہ بنا بر آرزوے استفاضہ و استنارہ حکم باہرہ قرآن کریم را کہ در لسان ابنیہ ترجمۂ منقول و انواع اوامر و نواہی جلیلہ و اقسام وصایائے حکمت احتوائے صحیہ را جامع و مشمول است کشیدۂ سلک مطالعہ نمودم۔ نظرم بر بعضے ارادات محاسن غایات شریفہ کہ دائر بر حفظ صحت ابدان بود برخورد۔ و چوں آں آیات مقدسہ بصورت امر قطعی الاجرا و حکم ضروری الاقتفائے بر جملۂ موحدین امر و حکم فرمودہ شدہ۔ لہذا حسب المسلک بصورت مخصوصہ نظر دقت کمترانہ ام را جلب نمود۔

پس خواستم کہ در حق آں اوامر جلیلہ مسجونہ کہ با معلومات و مکتسبات فنیہ علم حفظ الصحہ تعلقے بزرگی بہم میرساند۔ بعضے مطالعات طبیہ سرد و بیان نمائم و چوں قوانین حفظ صحت الابدان بواسطہ براہین کتب سماوی تائید و تاکید گیرد۔

درآں وقت اجرا و ایفائے آں بر ہر مسلم و یا غیر مسلم تاثیرِ عظیمے حاصل کردہ ہمہ کس خود را بر مراعاتِ اجرا و ایفائے احکامِ آں مکلّف و موظف میشمارند۔ لہٰذا مطالعاتِ مذکورۂ عاجزانہ ام را بصحنۂ مطبوعات جلوہ گر ساختم۔ تا آنکہ بواسطۂ آں ہر مسلم و یا غیر مسلم بمطالعۂ آں شائق و متوغّل شوند۔

اوّلاً ایں یک را باید دانست کہ ضروری بودنِ مطالعۂ علمِ حفظِ صحت تنہا منحصر بر بعضے کسان رانے۔ بلکہ عمومِ عالمِ انسانیّت۔ و علی الخصوص حکوماتِ معظّمۂ عالم را از وظائفِ مقدّسۂ بسیار متحتّم لازمہ شمردہ میشود۔ زیرا گاہ گاہے میشود کہ بعضے امراضِ مستولیہ ساریہ مدہشہ بر عوام و خواصِ ناس بلکہ بر جملہ ہیأتِ مجتمعۂ بشریّہ اجرائے حکم و نفوذ نمودہ عمران و سعادتِ شاں را برہم زدہ موجبِ خسارِ بیشمارِ ظاہری و باطنی ہمیگردد۔

لاجرم ازیں گونہ امراضِ مستولیہ و بلایائے بدیّہ تحفظ و صیانت نہ چناں امر دشوار است کہ تنہا خواص و یا آنکہ خواص و عوام از عہدۂ آں بدر آید۔ بلکہ لازم آنست کہ معاونت و مظاہرتِ عمومی ہیأتِ اجتماعیّہ و حکوماتِ معظّمہ دریں امر مہم دست یک کردہ ہمّت و صرفِ مقدرت ورزند۔ و ایں ممکن نمیشود مگر آنکہ قواعدِ علمِ حفظِ صحتِ ابدان را عمومِ عالم و علی الخصوص حکوماتِ معظّمہ وظیفۂ مقدّسۂ عمومی شمارند۔

ہر انسانیکہ دریں عالمِ کون و فساد موجود اند۔ آرزومند آنست کہ بصحتِ

وسلامتی وجود وعافیت وتندرستی بدن زندگانی ورزند۔ وہرگاہ زندگانی محروم از صحت بود براے انسان آنچناں زندگانی حکم بارگرانِ جفاآوری را گرفتہ موجب نومیدی ونفرت از نعمتِ حیات میگردد۔ وہر لحظہ مرگ را برآنچناں زندگانی مرجح دانستہ بجائی ازاں گریبان رہائی میخواہد۔

صحت چناں کنز حقیقت است کہ انسان قدر وقیمتِ آنرا بجز وقت ناخوشی دگر وقت تقدیر نمیتواند کرد۔ صحت آنست کہ مجموع وظائفِ عضویہ بدن بلا زحمت وایذا وبدونِ صعوبت ودا برییک سیاق ویک آہنگ اتحاد ہمدیگر جریان وحرکت داشتہ باشند کہ بہمیں آہنگ متحدہ مطردہ مقصدِ یگانہ حیات نوعی تامین وتایید کردہ میشود۔

بناءً علیٰ ذالک علمِ حفظ الصحت یک شعبہ مخصوص بسیار معتنائیست از فنونِ جلیلۂ طبیہ کہ از صحت وعافیتِ ابدانِ انسانہا بحث ہمے راند۔

یعنی یک علم جلیل القدریست کہ چگونگی وسائل تعدیل وکیفیت وسائط تنقیص نمودنِ نتائج مخربانۂ بعضے امراضِ مزمنۂ مستولیہ واسبابِ منع سرایتِ آنہارا استحریٰ وتفتیش میکند وانسانہارا شرائط وقواعدے مے آموزاند کہ بحال تندرستی وسلامتی پنجروزہ عمر را دریں سپنجی سراے فانی بسر آرد۔

ہرگاہ تطبیق ایں علم را بخارج بنمائیم۔ یعنی لاعلی التعیین برشہرے از بشہرہا درجہ اہمیتِ چگونگی تاثیر آنرا اثبات کردن بخواہیم۔ میباید سخنانِ

تِلپنخوفر نام طبیبے را کہ از اجلّۂ صحیّون و از معلّمین مشہورہ دار الفنونِ طبیّہ شہرِ مونیخ میباشد و آن سخنان را در قونغرۂ صحی لی کہ در شہرِ ویانہ انعقاد یافتہ بُود شرح و بیان دادہ بود در بیجا ثبت و نقل نمودہ بداں اکتفا ورزیم۔

طبیبِ ماہرِ موحی الیہ کہ دریں شعبۂ طب مشہورِ آفاق گشتہ بروجہ آتی ادلۂ افکار نمودہ گفتہ است۔

"از تحرّیاتِ موشگافانہ و استانسیقاتِ دقیقانہ برتبۂ بداہت رسیدہ است۔ کہ از عددِ بیمارانیکہ دریک بیمارخانہ داخل میشوند در ہر ۳۵ نفر بیمار یک نفر وفات مے یابد۔ و برائے تداوی و معالجۂ ہر بیمار نیز ۲۰ روز اقتضا میکند۔ پس معلوم میشود کہ برائے ۳۵ نفر بیمار ۷۰۰ روز۔ و برائے دو برابرِ سی و پنج کہ عبارت از عددِ ۷۰ باشد۔ ۱۴۰۰ روز۔ و برائے سہ مثلِ آں یعنی ۱۰۵ بیمار ۲۱۰۰ روز لازم مے آید۔ حالا یک شہرے فرض کنیم کہ ۱۰۰۰ ہزار نفوس داشتہ باشد۔ در آں شہر از روئے حساب در ۱۰۰۰ نفر ۱۰ وفیات بعمل مے آید۔ کہ نظر بدیں حساب در ظرفِ یکسال عدد بیمارانیکہ لاجل التداوی داخلِ بیمارخانہ میشوند بالنسبہ ۱۰۵۰ نفر ایجاب میکنند کہ برائے تداوی آنہا نیز ۱۰۰۰ روز اقتضا میکند۔ آیا مقدارِ مصارفاتِ اینقدر بیمار چہ قدر بعمل مے آید؟ اگر مقدارِ وجہیکہ برائے مداوات و ماکولات صرف میشود با مقدار وجہیکہ از خود بیمار بسببِ معطّل ماندنش ضائع میشود علی حد الاوسط یومیّہ ۲ فرانک

فرض کرده شود - درآں حال برائے بیمارانِ یک شہرے کہ ۱۰۰۰ نفوس را
مالک باشد سنوی ۴۲۰۰۰ فرانق صرف و استہلاک میشود کہ ایں مبلغ نسبت
بہ نفوسِ آں بلد جزئی نیست"۔

تا بدینجا حساباتِ پتیخوفر تمام شد - حالا ایں نسبتے کہ حکیم موما الیہ گذاشتہ
است تماماً بہ درسعادۂ استانبول نیز تطبیق میتواند شد - مثلاً در نفسِ پایۂ
تختِ خلافتِ عُظمیٰ علی حد الاوسط تخمیناً ۷۰۰۰۰۰ نفوس موجود است کہ دریں
مقدارِ نفوس در ہزار نفر تقریباً ۲۶ نفر وفیات وقوع مے یابد - وجہیکہ در امر تداوی
و مصارفِ سائرۂ بیماران صرف میشود - اگر بحسابِ وسطی روزانہ ۱۰ غروش فرض
کرده شود برائے جملہ بیمارانِ درسعادہ سنوی ۱۲۶۰۰۰۰۰ غروش یعنی
۱۲۶۰۰۰ لیرائے عثمانی صرف و استہلاک میشود - پس ہرگاہ بوسائطِ تحفظیہ
و تدابیرِ صحیہ کہ از جانبِ عالی حکومتِ سنیہ اتخاذ فرمودہ شده است ہمتِ
اہالی نیز منضم گردیده وفیات را بہ نصف تنزیل داده بتوانند - درآں وقت
اہالی استانبول را در ہر سال مبلغ ۲۸۰۰۰ لیرائے عثمانی تمتع و منفعت حاصل میشود -

حالا ازیں حساباتِ دقیقۂ ریاضیۂ صحیحہ کہ پتیخوفر با وجہ بالا برقم آورده و ما آنرا
بر شہرِ خود ما تطبیق نمودیم بخوبی ظاہر و مستبان میگردد کہ عمل کردن بر قواعدِ علمِ حفظ الصحہ
در خصوصِ تنزلِ عددِ وفیات و تکثیرِ عددِ نفوس و تصرف و تمتعِ مال و راحت و
رفاہیتِ نفوس تا چہ درجہ قدر و قیمتِ عظیمی و تا چہ پایہ فواید و مزایائے کثیری دارد -

درصحایفِ کتبِ عتیقہ و مؤلفاتِ قدیمہ کہ از اسلاف برائے اخلاف بیادگار باقی ماندہ است ۔ بسے وصایا و نصائحِ صحیّہ تصادف میشود کہ این وصایا و نصائح علی الاکثر عبارت از تشویق و ترغیبِ انسان ہاست برائے ایفا و ادائے وظائفِ رُوحانیہ" یعنے طاعات و عبادات کہ بواسطۂ ایفائے آں وظایف انسان کسبِ کمال و تمدّن نمودہ از سائرِ حیواناتِ غیرِ ناطقہ تفریق و تمیز مے یابد ۔

حالانکہ ایں مسئلہ نیز از بدیہیات است کہ ادائے وظایفِ رُوحانیہ بر صحتِ بدنیہ" و تندرستی جسمانیہ" موقوف و مربُوط میباشند ۔

مُلاحظات و مطالعاتیکہ عموماً بفنِ جلیل طب و خصوصاً بحفظِ صحتِ بلاد و عباد متدائر میباشند ۔ از ابتدائے تشکّل یافتنِ جمعیّتِ بشریّہ" درمیانِ انسانہا جاری و متداول آمدہ است ۔ و ہرگاہ بہ ازمنۂ عتیقہ ارجاعِ نظرِ دقّت کردہ شود علمِ حفظِ صحت الابدان را از فنونِ عتیق ترینِ دُنیا مے یابیم ۔ چُونکہ دیدہ میشود کہ کاہنہا و برہمنہائے دینِ بُت پرستی کہ کُہنہ ترینِ ادیان است ۔ از زمانہائے قدیم ہمیشہ وظایفِ صحیّون و اطبّا را ایفا نمودہ اند ۔ و بعد ازاں حضراتِ پیغمبرانِ ذیشان و اولیا و صُلحائے کرام ۔ و حُکما و فُضلائے ذوی الاحترام کہ واضع القانون میباشند ۔ ہمیشہ ایں خصوصات را از زیرِ نظرِ دقّت دُور ندانشتہ اند ۔ لاجرم ازہمیں یک اہمیّت و علویّتِ فنّ مذکور بکمالِ سہولت ثابت و واضح میگردد ۔

ہر یک ازیں ذواتِ منشاءالیہم ترویجِ مرامِ خودشاں را و تلقینِ اوامرِ الٰہی را
بر ارکانِ نصائحِ صحیّہ استناد دادہ باینصورت اسباب سعادت و عمرانِ ملّت و
مملکتے را کہ بداں منسوب بودہ اند بسہولت فراہم آوردہ اند۔ و در راہِ ترقیِ حال و
تامینِ استقبالِ دنیوی و اخروی ہیئتِ اجتماعیہ بشریّہ جدّاً ابرازِ خدمت کردہ اند۔

پس در راہِ صحت و تندرستیِ ناس و بلاد کہ اعاظمِ اسلاف بایں درجہ ابرازِ
مآثرِ تمدّن کارانہ فرمودہ اند امریست محقّق کہ انکارِ آں خارج از دائرہ امکانست

ولے توغّلات و اشتغالاتیکہ در حقِ مسائلِ صحیّہ از روئے مطالعاتِ فنّی و
نتیجۂ تجارب و تدقیقاتِ علمی و عملی برائے وسایطِ نظافت و طہارتِ بلاد و سعادت
و صحتِ عباد و تحتِ اصول و نظام و قواعد و قوانین با انتظام بطرزِ جدید وضع
و اجرا گردیدہ است۔ از قدیم نے بلکہ از سی چہل سال بایں طرف در فرانسہ و
المانیا و انگلترہ رونما شدہ است۔

و علی الخصوص تفحّصات و تتبّعاتِ دہاکارانہ کہ در فرانسہ مثل لووی و
در المانیا سالف الذکر پتنخوفر و در انگلترہ - پارکس نامان سرامدانِ صحیّون با
پاستور و قوخ نام ووداہیہ حکمت مقرون مستند بر علمِ حکمتِ طبیعیہ و علمِ کیمیا
و مشاہداتِ خوردہ بینیہ عضویّہ کہ بواسطۂ آلات و ادواتِ جدید الاختراعِ
بدیعۂ محیر العقول اجرا داشتہ اند۔ تحرّیاتِ فنّیہ صحیّہ را منہاجِ بسیار صحیح و
ایمنی کشف و اختراع گردیدہ است۔ و برائے حل و فصل مسایلِ جدیدہ مہمّہ کہ

متعلق بحفظ الصحه خصوصیه و عمومیه میباشد اتفاق آرا حکومات معظمه نیز منظم گردیده باجرا و ابراز بسے بسے آثار پسندیدۀ صحیه احراز موفقیت حاصل شده است۔

در هر طرف قطعه اروپا و علی الخصوص انگلتره از برکت مراعات قواعد صحیه عدد وفیات نفوس چنانچه شاید و باید تناقص ورزیده و منفعت و فائده که از آن رو حاصل شده خیلے شایان دقت است۔ اگر در دنیا یک مملکتے که وفیاتش در ۱۰۰۰ نفر ۱۹ و حتی نظر به تحقیقات اخیره ۱۸ نفر باشد آنهم عبارت از شهر شهیر لوندره خواهد بود۔ حالانکه در بسیاری از شهرهائے بزرگ اروپا و امریکا در ۱۰۰۰ از ۲۲ تا به ۵۰ نفر وفیات وقوع مے یابد۔

مطالعۀ علم حفظ صحت و ارکان و قواعد صحیه را از قوه بفعل بر آوردن ارباب اعتنا و دقت به تنزل و تناقص وفیات سائر شهرها نیز بسے مدد و معاونت رسانیده است که از آنجمله یکے نیز شهر ویانه میباشد۔ در شهر مذکور امروزه روز عدد وفیات در هر ۱۰۰۰ از ۳۰ تا به ۳۵ نفر است که اگر این حال را باحال صد سال پیشتر از نیش مقایسه کنیم وفیات مذکور را خیلے ناقص خواهیم یافت۔ زیرا صد سال پیش ازین باوجودیکه شهر مذکور نسبت بحسابات حالیش خیلے کوچک تر بود وفیاتش در هر ۱۰۰۰ نفوس ۸۰ نفر وقوع مے یافت و ازین مسئله با استاتستیقهائیکه از طرف هیئتهائے فنیه منتظم یافته ثابت شده است۔ پس این حال از برائے شهر مذکور بخوبی اثبات میکند که ترقیات

صحیهٔ آن شهر خیلی شایانِ اهمیّت و بسی موجب تشکران و محمدت میباشد۔

حالا اگر بشهر شهیر قسطنطنیه که پای تختِ خلافتِ عظماست نقلِ کلام کرده آید بلا تردّد قبول میباید کرد که این شهر مینو بهر برای حفظ الصحه موافق ترین شهریست از شهرهای آروپا۔ و برای اثباتِ این مدّعا در اوّل ارقام حسابی را که در اوّلِ امر مرقوم گردیده بود در زیر نظرِ ملاحظه باید آورد۔ چنانچه گفته شده بود۔ که نفوسِ موجودهٔ پای تختِ سلطنتِ سنیّه از روی تخمینِ وسطی ۶۰۰۰۰۰ نفوس میباشد۔ عدد وفیاتیکه در دفاترِ سجلِ مجلس آوارهٔ صحیه قید و ضبط کرده میشود سنوی به ۱۲۰۰۰ نفر بالغ میگردند۔ و چون بعضی کسان از اسبابِ غیر معلوم در مسافاتِ بعیده وفات می یابند و بعضی هم از سببِ رعایت کردن تقاعد تصرف از اخبارِ وفیات استنکاف میورزند۔ ازان رو طبعاً اینچنین وفیات در دفاترِ مجلسِ آوارهٔ صحیه مقیّد نمیشود که برای اینگونه وفیاتها نیز علی حد الاوسط ۶۰۰۰ دیگر بر عددِ وفیات افزوده وفیاتِ درسعادت را به ۱۸۰۰۰ نفر ابلاغ و بهمین اعتبار قید و حساب میشود۔

پس در هر سال برای وفات یافتن ۱۸۰۰۰ نفر بیمار شدن ۶۳۰۰۰ هزار نفوس لازم می آید۔ که برای ایامِ تداوی اینها از حساب هر بیمار ۲۰ روز ۱۲۶۰۰۰۰ روز بعمل می آید یعنی برای هر بیمار که در هر روز ۱۰ غروش بمصرف شود سنوی ۱۲۶۰۰۰ لیرای عثمانی مصروف میگردد۔

پس حالا چوں درمیانِ ۷۰۰۰۰ نفوس سنوی ۱۸۰۰۰ نفر وفیات بنظرِ حساب گرفتہ شود معلوم میگردد کہ در پائے تخت سینہ تقریباً در ۱۰۰۰ نفر ۲۶ نفر وفیات وقوع مے یابد ۔ لہٰذا پائے تخت خلافتِ عظمیٰ را یکے از شہرہائے موافق ترین بحفظ الصحّۃ مے یابیم ۔ چونکہ شہر لوندرہ در ۱۰۰۰۔۱۸ و پاریس ۲۲ و مونیخ ۲۳ و ویانہ ۳۵ و روما ۳۹ وفیات بہم میرسانند کہ درمابین ۳۹ و ۱۸ عدد ۲۶ را خیلے معتدل مے یابیم ۔ لہٰذا شہر مینو بہر استنبول درمیانِ شہرہائے بزرگِ اروپا خیلے موافق و مطابق بقواعدِ علم حفظ الصحّۃ مے باشد ۔

سبب یگانۂ ایں احوالِ مستحسنات اشتمالِ صحیۂ شہر ما از چند وجوہ میسّر گردیدہ است ۔ یکے آنکہ بلدۂ طیبۂ قسطنطنیہ علے الاکثر بر جبالِ صغیرہ مرتفعہ مبنی و موضوع گردیدہ است کہ از نقطۂ نظر قواعدِ صحیّہ و صنعتِ قوش خیلے رطافتحشا و از جوانب اربعہ اش ہر گونہ ریاح حیات بخشا ہمیشہ تصفیہ ہوا اینماید ۔ دیگر آنکہ از یک طرف بوغاز پہ انباز و از یک سو خلیج صفوت و مساز کہ از زمانہائے قبل التاریخ تا بہ الآن بدو طرفِ ایں شہر مینو بہر بید قدرت مانند دو مجرائے تنظیفات انتہائے برائے اخراج و تبعیدِ انواعِ فضلات و مزخرفاتِ داخلی بلد پہ بد کشادہ و وضع شدہ است کہ از آنہ و بصورتِ طبعی خدمتِ طہارت و نظافت شہر اجرا میشود و لے اسبابِ اصلی و حقیقی صحت و سعادت مملکت سماتا

از فیض و برکتِ سایۂ عمر انوائیہ حامی دین و دولت و بادی عمران و سلامتِ ملک و ملت ولی نعمتِ بے منت پادشاہِ فلاطون سیرتِ ماست کہ در خصوصِ تہیۂ و آمادہ ساختنِ جمیع امورِ خیریہ و مؤسساتِ صحیہ و تحفظیہ کہ باعثِ رفاہ و سعادتِ تبعۂ صادقہ شاہانہ شان باشد ہمّتِ جہاں درجاتِ مشفقانہ و تعطفاتِ مالانہایہ تجدد آور انہ شاں را کہ از ادائے شکر آں لسانِ بندگانِ عاجز و قاصر است در ہیچ زمان و آوان بیدریغ نمیفرمایند۔

ملاحظات و مطالعاتیکہ از اولِ مدخل تا بدینجا سرد و بیان نمودیم محض برائے آں بود کہ تا یکدرجہ تأنیسِ اذہان و جلبِ انظارِ قارئین کرام را بسوئے مقصدِ اصلی و موضوعِ حقیقیِ خود مان نمودہ باشیم کہ بر وجہ آتے بر اصلِ مقصد نقلِ کلام میکنیم ؛
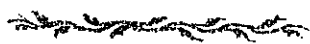
فصل اوّل

دربیانِ نظافت وطہارت

دربیانِ کُتبِ مقدّسہ سماویّہ کہ کُتب خانۂ اسلام را پیرایہ بخش قدسیّت گردیدہ است۔ الحق کہ قرآنِ کریم از ہمہ بیشتر اوامر و نواہیِ جلیلہ را درحفظ صحت الابدان جامع وحاوی میباشد۔

وماعدا ازآں ارشادات وتلقیناتیکہ بہ احادیثِ شریفۂ نبویّہ درخصوص حفظ الصّحة از طرفِ حضرتِ پیغمبرؐ اخطار وتلقین فرمودہ شدہ است وموخّرًا از جانبِ اخلاف واجلالِ نجیبہ شان قرنًا بعدَ قرنٍ انتقال کردہ آمدہ است آنقدر متنوع ومتعدّد میباشند کہ ایں محرّرِ عاجز دریں رسالۂ کوچک جملۂ آن قواعدِ صحیّہ راکہ دردین مبین اسلام حرفیًا بہ اداساختن و ایفاکردنِ آں امر توصیہ شدہ است جمع وگرد نتواند آورد۔ ولکن علیٰ طریق الاعجاز از نقاطِ مہمّہ وصلیّہ آں ابتدا نمودہ از ہمہ پیشتر بحثِ نظافت وطہارت راکہ ابّن اساس حفظِ صحت میباشد کشیدہ سلکِ مطالعہ مینمائیم۔

بحثِ نظافت وطہارت چنانچہ درکُتبِ فقہیّہ خیلے معتنا مے باشد۔ ہمچناں درنزدِ حضرتِ پیغمبر نیز خیلے معتنا است زمرۂ مسلمانانیکہ اوامرِ جلیلہ

نبویہ را دستور العمل اتخاذ کردہ اند و احکام منیفۂ شرع شریف را بخلوص البال حرفیاً امتثال مینمایند۔ طاہر ترین و نظیف ترین نمونۂ لازم الاقتفا ایست برائے جماعہائے خالق متعال۔

اس الاساس بقائے نوعی انسانہا کہ برروئے زمین ساکن اند و سعادت و معموریت ہیأت مجتمعۂ بشریہ ہمانا طہارت و نظافت میباشد۔ علی الخصوص تنظیف عموم بدن و بعضے اعضا را قسماً۔ چنانچہ مسلمانان ہمیشہ براجرائے آں مکلفند۔ از لوازمات ضروریۂ صحت میباشد کہ بواسطہ مداومت آں انسان مظہر صحت تامہ میگردد و از بسے امراض ساریہ و مستولیہ محفوظ میماند و تاثیرات وخیمۂ آں گونہ امراض مستولیہ را تعدیل و تنقیص میکند کہ شرائط اصلیہ ہمہ ایں قواعد صحیہ عبارت از طہارت و نظافت میباشد۔

ہرگاہ در یکے از ممالک بعیدہ خبر دہشت اثر وبا یا طاعون و سائر امراض مستولیۂ مہلکہ را میشنویم۔ حالا با آں ممالک قطع رابطۂ مناسبت و از ہر گونہ اختلاط و الفت اقتناع و مجانبت ورزیدہ در حفظ و وقایۂ مملکت خود ما جدًا اقدام عجیبہ میکنیم۔ و احوال صحیۂ قرا و قصبات و اماکن خصوصیہ و امیریۂ شہر خود ما نزا مانند مکاتب و جلسہ خانہ ہا و قشلہ ہا و سائرہ را در زیر نظر دقت و اہتمام طہارت و نظافت گرفتہ ہر قدر تقییدات و اہتمامات صحیہ کہ از دست ما مے آید۔ در خصوص پاکیزگی ابدان و مساکن خویش اجرا میداریم کہ بواسطۂ ایں تقییدات و اہتمامات صحت بدنیہ بہ یاری

از انسانہا را در دائرہ محدود و تری بزیر تامین میتوانیم گرفت - و اینہمہ در زیر احکام طہارت و نظافت میباشد کہ مسلمانان ہمیشہ بر آں مامور و مکلّفند -

در خصوصِ طہارت و نظافتِ بدن در کلامِ قدیم کرار آ بحث و ایتان و درجہ اہمیّت مرا آرا توضیح و بیان فرمودہ شدہ است کیفیّت تطہیر بدن برائے صلاۃ کہ در اوقاتِ معیّنہ ادا میسازند بر جملہ مسلمانان فرض گردیدہ است -

اوّلاً - قبل العبادۃ - بوجہِ اصولِ مشروعہ آبدست گرفتن ہست کہ تا تطہیر اعضائے بدن کردہ نشود درست و صحیح نمودنِ عبادت را نصّاً بہ مومنین اخطار فرمودہ - اطرافِ بدن یعنے دستہا و پائے ہا را شستن و پاک داشتن طبّاً چہ قدر مفید است کہ ہر گاہ ایگان فوائدِ فنیہ آنرا شرح دہیم رسالہ تفعلی دراں باب نگاشتن لازم مے آید - در عمل طبیّہ آبدست اوّلاً شستن دست ہا را امر فرمودہ چونکہ دستہا از ہمہ اعضائے بدن زیادہ تر و زود تر چرک میشود - و علی الاکثر صورت تکثّر و سرایت امراضِ ساریہ مستولیہ بواسطہ دستہا بسائر بدن سرایت میکند - پس علویّتِ ظاہرہ و حکمتِ باہرہ کہ دریں امر موجود است در نزد ہیچ یکے از اربابِ عقل و اذہان حاشا کہ قابلِ جرح و انکار تواند شد -

باوجودیکہ اوامر جلیلۂ اسلامیّہ در خصوصِ طاعات و عبادات قطعی المفادست و لے بازہم در دینِ اسلام حرج یعنے سخت گیری نمیباشد - مرضائے مسلمین کہ بسببِ ضعفِ بدن و یا دیگر نقائصِ صوریہ و طبیعیّہ از ایفا نمودنِ امر مذکور عاجز

باشند از نظر رحمت دور گرفته نشده اند - بلکه آنها را برائے ایفا نمودن وظائف وظیفۂ شاں ارائه تسهیلات کرده شده است - در اثنائے سیاحت بسبب فقدان آب ویا بعضے ناخوشی هائیکه رسیدن آب برائے آں ایراث مضرت نماید فعل تیمم امر گردیده است -

ثانیاً - فعل نظافت وطهارت برائے تلاوت و بدست گرفتن قرآن کریم برائے مسلمین امر شده است - که اولاً هر مسلم میباید قرآن کریم را تلاوت نماید و تلاوت نمیشود مگر آنکه خود را طاهر و پاک سازد -

ثالثاً - عزیمت حرمین محترمین برائے هر مومن فرض شده که ادائے فریضه حج نیز بدون طهارت و نظافت بهیچ صورت جائز نیست - و اگر یک مسلمے خواهد که لاعلی الیقین اختیار سیاحت دور و درازی نماید باز هم طهارت برائے او مستحب است -

رابعاً - هرگاه بر وجود چیزے مکروه و ناپاکی تماس نماید درعقب آں طهارت و نظافت کردن ازاں ضروری است -

خامساً - غسل اموات نیز امر گردیده است که قبل از غسل اموات و بعد آں برائے غاسل نیز غسل و طهارت لازمست - و درعقب تماس به لاشهٔ حیوان و یا بوجود انسان میتے که غسل نشده باشد در وبه تفسخ نهاده باشد طهارت و نظافت لازم مے آید -

سَادساً۔ بعد از سکر و امثالِ احوال نیز طہارت ضروری است۔
سَابعاً۔ بعد از اجرائے حاجات و وظائفِ بدنیہ متنوعہ کہ عائد و راجع جنسین باشد۔ کہ فعلِ تبوّل و تغوّط و جماع وغیرہم داخل آنست۔ ایفائے طہارت و پاکی کردن مراحلِ قبلہ را از جملہ ضروریاتست۔ علی الخصوص محسّناتِ حکمت آیاتِ صحیہ کہ در خصوصِ این امر اخیر شامل میباشد آنقدر فواید و منافع را دربردارد کہ محالست۔ جلبِ انظارِ قارئینِ طبابت قرین را نتماید۔ و کسانیکہ در اجرائے اوامرِ صحیہ مذکورہ اختیارِ اغماض و قصور روا دارند آخر الامر دوچار مصائب و امراض گوناگونی میگردند کہ از طرفِ اطبائے حاذق بہ تجارب عدیدہ فوائد و محسناتِ این اعمال طبیّہ طبیّہ مشاہدہ و موجبِ تقدیر و انتباہ شان شدہ است والحاصل در شریعتِ مطہرۂ احمدیہ طہارت و نظافت متمّم نعمائے عظمائے سبحانیہ اعتبار شدہ است کہ بدون آن ہر نعمت نسبی و غیر تام شمردہ میشود وحی الٰہی برائے طہارت و نظافتِ جلد و اہتماماتِ متفرعاتِ آن ناطق و آمر است تنقید و اہتمامے کہ در خصوصِ جلد بعمل مے آید از نقطۂ نظرِ صحت دو مقصد مہمہ صحت را تأمین میکند۔ اوّل آن بالذات نظافتِ خود جلد است۔ ثانیاً استحصالِ سخونت جلد است برائے مقاومت نمودن بتاثیراتِ خارجی۔ کہ باعائد این دو چیز از یکطرف بدن ما از ہر گونہ چرک و ناپاکی کہ قسیم خارجی آنرا استیلا میکند رہائی مے یابد و از دیگر طرف از تاثیراتِ جویہ خارجیہ تأثر یاب نمیگردد۔

و در نزدِ اسلام تطهیرِ بدن گاه عمومی مے باشد و گاه خصوصی۔ عمومی در هر ماه
چند بار استحمام است که عموم بدن را تطهیر و تنظیف میکنند۔ خصوصی در هر روز
چند بار آبدست گرفتن است که بعضے محلاتِ خصوصی بدن بداں تطهیر میشود۔
و این آبدست گرفتن نیز مے باید که خود انسان بالذّات بلا واسطهٔ غیر آنرا ایفا
بنماید مگر آنکه یعنی بر عذرِ شرعی خودِ انسان آن وظیفهٔ مقدّسه را ایفا نتواند۔ در
طهارتِ خصوصی یعنی آبدست گرفتن غیر از شستن روئے و دستها و پائے ها
شستن بینی و دهن و دندان ها نیز داخل است که فواید و محسّناتِ تطهیرِ این اعضا
را علمِ حفظِ صحّتِ ابدان تا بچه درجه اهمیّت و دقّت توصیه میکند۔
و در شرعِ اسلام کیفیتِ طمث که در سرِ هر ماه برائے طائفهٔ نسوان عارض
میشود هم نیز از نظرِ اعتبار دور گرفته نشده چونکه در اثنائے وقوعِ حادثهٔ مذکوره
از مناسبتِ زوجیه قطعیّاً توقّی و پرهیز نمودن امر شده است که اهمیّتِ صحیه
فوق العادت وصایا و نواهی مذکوره را فراموش کردن خیلے حق ناشناسی است۔
و در این فصل که علی العموم از طهارت و نظافت ابنائے بشر و از تحفّظِ بعضے
امراضِ ساریه و مزمنه بحث راندیم۔ از تذکارِ عملِ بسیار مستحسن سنّت که
جدّیّت و اهمیّتِ صحیه آن بصورتِ مخصوصه از طرفِ وجدانِ ما مقبول و مصدّق
میباشد نیز خودداری نتوانیم نمود۔ زیرا پوست پاره که قسمِ حشفی آلتِ تناسلیه
مردان را ستر نموده و در لسانِ طب آنرا غلفه مے نامند و سنّتِ شریفه

آنرا قطع وازالہ میسازد بوجود ایں غلفہ استعداد ابتلاء پنج نوع امراض را در وجود انسان حاصل وازالۂ آں ازیں امراض پنجگانہ نوعاً انسان را خلاصی مے بخشد و ایں مسئلہ امروزہ روز فناً در تحت تصدیقِ اطبا گرفتہ شدہ است - امراضِ مبحوثہ اینہا است - ذات الحشفہ - ذات الغلفہ - ذات الحشفہ والغلفہ تضیق قدامی - تضیق خلفی اینست کہ اسلامیاں بسبب فعل ختان ازیں بلاہا در امان مے باشند -

شرع اسلام و علی الخصوص احادیث شریفہ کہ ازاں ضبط و نقل گردیدہ در حق طہارت و نظافت طفل نوزاد نیز بحث راندہ است - طفل نوزاد چوں از رحم مادر خروج یابد حالاً آنرا غسل دادن و طہارت و نظافت بدن شاں را قطعیاً از نظر دقت دو زیدا شتن امر و توصیہ فرمودہ شدہ است - فی الواقع نوزاد اینکہ ضعیف البنیہ و مستعد الامراض باشند و حیات شاں فن طب نیز بجز طہارت بدن و نظافت غذا دگر چیزے توصیہ نمے کند -

اسلامیت در خصوص کسوہ و لباس نیز تجویز مسامحہ نفرمودہ است - قیافتِ ساختہ وقار و ظرافت جعلی اطوار را مردود و مقدوح و پوشاک امت را در دائرہ آدب و تربیہ مقبول و ممدوح اعتبار فرمودہ است - حضرت پیغمبر دائماً در کسوہ شریف خویش ملازمہ نظافت و طہارت را کم نفرمودہ و حتی در یکے از احادیث شریفہ اشارتے بدیں معنی موجود است کہ جناب حق یکسانیکہ در خصوص کسوہ و لباس اسراف و مسامحہ روا دارند توجہ نمیفرماید - ایں است کہ در خصوص اشیائے ملازمہ طہارت و نظافت و مسائل

ادب و صحت صراحتۃً اہلِ ایمان را امر و توصیہ فرمودہ اند۔

شرعِ اسلام در امرِ محافظۂ حسن و جمال و ادب و کمال مخدّراتِ اسلامیہ را نیز مقیّد و وظیفہ دار گرفتہ است کہ اہمّ حُسن و جمال را نیز بر طہارت و نظافتِ بدن موقوف فرمودہ اند۔ خاتون ہر آں قدر کہ حسنا فرض کردہ شود ہرگاہ از نظافت و طہارت محروم باشد ہیچ شُبہہ نیست کہ ہدفِ استحقار و جالبِ نفرین و استکراہ خواہند بُود۔ تنبیہاتِ جلیلہ کہ در حقِ طراوتِ حسن و آنِ طائفۂ نازک نسوان وارد آمدہ مربُوط و وابستۂ نظافت و طہارتِ حفظ الصحّۃ جلد است کہ تنبیہاتِ مبحوث عنہا از نُقطۂ نظر فنِ حائزِ قیمت لاتحصی مے باشد۔

والحاصل در دینِ مبینِ احمدی بنظرِ تشکرانِ عظیم مے بینیم کہ تا بہ اشیا و اوانیکہ متعلق بمطبخ باشد نیز عطفِ نظرِ دقت فرمودہ شدہ آں کہ اوانی از ہر نوع و جنسے کہ باشد و بہر گونہ چیزے کہ ملوث شدہ باشد اوّل با خاکِ پاکی مالیدہ و بعدہٗ با آب سہ بار شستہ تطہیر آنرا از لوازماتِ ضروریّہ دانستہ اند۔ و یکے نیز از لوازماتِ طہارتِ اسلامیّہ آنست کہ بالجملہ اشیائیکہ با چیز ہائے ناپاک و مکروہ و یا مواد کہ تفسّخ کردہ باشد و یا با تماسِ دہنِ حیواناتِ ناپاک تلوّث کردہ باشد مکروہ شمردہ میشود۔

فصلِ ثانی

در بیانِ آب

بر ہمہ کس معلوم است کہ آب یکے از عناصرِ مُہمّہ ایست از برائے حیات و بقائے نوعِ انسان۔ آب کہ بدیں درجہ حائزِ اہمیّت گردیدہ تنہا برائے این نیست کہ بہترین وسائطِ تطہیریہ میباشد بلکہ اہمیّت یگانۂ آں برائے آنست کہ ہر چیزے راکہ برائے بدلِ ما یتحلّلِ بدن در معدۂ خویش داخل مینمائم۔ اوّلاً آنرا با آب استحضار و آمادہ مے سازیم و از طرف بدنِ ما نیز بسببِ آب قبول و امتصاص میگردد۔ پس علی العموم اشیائے غذائیہ ما را آب بعمل مے آورد و اغذیہ کہ خود ما آنرا حاضر و مہیّا میکنیم خیلے مقدارِ آب را حاوی میباشد و چوں ازیں نقطۂ نظر دیدہ شود معلوم میگردد کہ آب در خصوصِ آدارہ حیاتِ حیوانیہ یعنے در امرِ تعیش و تغذی اہمیّتِ بس عظیمی دارد۔ یک شہرے کہ آب آں بسیار مبذول و فراواں باشد نسبت بشہرے کہ کم آب بود بحفظِ صحّت خیلے موافق تر و حسنِ استعمال آں مدارِ سعادت و راحتِ بنی بشر است۔

در شریعتِ اسلام از برائے اجرائے طہارت و ایفائے عبادت بہترین وسائط آب است۔ بنا برین انشا نمودن چشمہ ہا و سلسبیلہا و حفر نمودن چاہ ہا و کشیدن جوہا از اعمالِ حسنۂ بسیار ذی ثوابے معدود است و اصحابِ خیرات و مبرّاتے کہ برائے

عباد اللہ بدیں گونہ اعمالِ حسنہ آب تدارک کردہ میکنند دائما ذکرِ شان بخیر یاد کردہ شدہ و میشود۔ و در حقِ آب کہ یکے از بخشایش ہائے عظیمِ صمدانیہ است مر ساکنانِ روئے زمین را امر شدہ است کہ برائے این نعمت دائما بدربارِ پروردگار عرضِ عبادت و الفائے شکر و محمدت نمایند۔ و ہم ذکر و بیان فرمودہ شدہ است کہ برائے حیاتِ ارض و انسان و حیوان و نبات آب را جوہر بسیار عزیز و گراں بہائے خلق فرمودہ اند در بسیار جاہائے قرآنِ عظیم از درجۂ اہمیت خدمتِ آب کہ در حقِ قوۂ انباتیہ ارض و حیاتِ انسان و حیوان بکار مے آورد بحث و بیان شدہ است۔ احکامِ جلیلۂ مذکورہ چوں از امورِ معلومہ و مسلمہ میباشد۔ لہذا درج آنرا درینجا عیناً لزوم دیدہ نشد۔

حضرت پیغمبر در حقِ آبیکہ اہلِ ایمان آنرا برائے شرب و طہارت استعمال میکنند فرمودہ است کہ حضرتِ پروردگار را بشکرانۂ این احسانِ اعلا و این نعمتِ عظا عرضِ عبودیت و منت باید کرد چونکہ اگر اللہ تعالے ارادہ بفرماید در آنِ واحد این آبِ خوشگوار را بہ آبِ شورِ نمکزارے تحویل میتواند داد۔ پس بہ این کلامِ معجز نظام ہم جمیع مسلمین را بعبادت و شکر آن دعوت فرمودہ و ہم خاصیت و موافقِ صحت بودن آن جوہر اعز را ایما فرمودہ۔

فی الحقیقۃ پاک و خوشگوار بودنِ آب از برائے صحت و تندرستی بدن واسطہ مشروطہ بسیار مہمیت زیرا کہ آب شور نہ تنہا برائے نوشیدن بلکہ برائے امور و لوازم سائرہ بلتبہ نیز غیر نافع و بیفائدہ میباشد۔

از نقطۂ نظرِ صحت چوں دیدہ شود برائے انسان کہ خواہ مریض باشد وخواہ بحالِ صحت بود محرومیتش از آبِ لازم المقداری داعی تہلکہ ومضرتِ عظیمی میگردد - در بابین فقدانِ آبِ خوشگوارِ لازم المقدار ومبذولیتِ آبِ ملوث العیار ہیچ فرقے نیست چونکہ ہر دو صورت منشا ومبدأ امراضِ متعددہ مہلکہ میگردد و نتیجہ صحت وتندرستی حاصل نمے آید - بنا برین حکوماتِ مدنیہ وباخصوص حکومتِ سنیہ دائما برائے مبذول داشتنِ آبِ پاکِ خوشگوار واسالہ نمودنِ آنرا در قرا واماکن شہرہا عطفِ نظر دقت واہتمام داشتہ ومیدارند -

فصلِ ثالث

در بیانِ مأکولات

در شریعتِ مطہرۂ احمدی اکلِ بعضے مأکولات حرام - وارکان تقییداتیکہ دریں باب باید بشود تعیین وتحدید واز ہمہ جہت جدیت واہمیتِ مسئلہ مأکولات بصورتِ مخصوصہ توصیف وتعریف فرمودہ شدہ است - وچوں بدونِ غذا تعیشِ نوعِ انسانی غیر ممکن میباشد - لہذا غذا یکے از بخششہائے عظیمہ ربانی قبول واعتبار گردیدہ است

در قرآن کریم از انواعِ حبوباتِ ارضیه و انواعِ اثمارِ شجریه چون زیتون و انجیر و خرما
وغیرہم مذکور گردیده است - و تناولِ اقسامِ گوشتها چون گوسفند و گاو و سائر
حیواناتِ بری و بحری که قوهٔ غذائیهٔ شان معلومِ انام است اکلِ شان مجاز و عدادِ شان
تعریف و تاکید گردیده - علی الخصوص اکلِ لحوم را که خیلے مغذیت بصورتِ مخصوصه
برائے عموم مسلمانان از جانبِ پیغمبر امر و توصیه فرموده شده است -

چونکه انسان از نتیجهٔ اشتغالاتِ مادی و معنوی که دارد هر روز انسجهٔ عضویه بدنیهٔ ش
تغیر و تبدل نموده بتعمیر و بعضِ آن مجبور و منافعات حاصل نمیشود مگر به خوردن گوشت
علی الخصوص ... بالجمله اغذیه را ... صحیهٔ ... آنرا
بتجار... ن انسان مغذیه
...ے قدیم معیدهٔ
...زیاده باشد - و ...

در بیان ملبوسات

...نقل شد

...صین عالم ... و غبار برائے دوامِ نوعیت ... و بقائے شخصیتِ انسانها ملبوسات
یکے از بهترین اسلحهٔ مدافعه شمرده میشود - و حالانکه انسانها ... بوساطتِ کسوه و لباس را
مقبول شدن و مرغوب گشتن ظاهری خود شان را بزیرِ نظرِ دقت گرفته و برائے
استعمالِ خوش شکلی و دلچسپی خارجی خود شان بذلِ غیرت و صرفِ مقدرت نورزیده
... حقیقت بودن و نمودن لباس را قطعاً ملاحظه نه کرده اند و بدین سبب از

گلوئے آنرا بریدہ خونِ آنرا از بدنش اخراج بنماید کہ بعدازاں اکلِ آں حلال و مجاز میگردد
در نظرِ طب نیز ایں عمل خیلے شائستہ و ممدوح است زیرا کہ جُودِ دم در لحم داعی نفرت و
موجبِ مضرّت میشود۔

صحت و اصابتِ جملہ ایں احکام فنًّا و حکمۃً در تحتِ تصدیق درآمدہ است علی الخصوص
حکمتے کہ در حُرمتِ لحمِ خنزیر میباشد در نظرِ علمِ حفظ الصحہ خیلے اہمیتِ عظیمی را حایز
میباشد۔ زیرا مرضے کہ آنرا دُود شعر میخوانند بالخاصہ از اکلِ لحمِ خنزیر متولد میگردد۔
ایں حیوان طبعًا نیز مُردار است کہ باحسِّ جلیل مذہبیہ سائقہ طبیعیّہ نیز دمساز گردیدہ
نظرِ نفرتِ اسلام را بحق جلب کردہ است۔ لہذا [illegible] اکل [illegible] ملامیاں از
[illegible] بعبسہ کہ مجریاں و لاسیّما اسلاف ایشاں اکتساب
مقصدِ اصلی صحت و تندرستی کہ مذکور گردید عیانًا مشاہدہ میشود۔ چونکہ ایشاں [illegible]
البسۂ واسع و فراخ را مقبول و پسند داشتند۔

حالانکہ مایان بنا بر فکرے کہ برائے زینت و حُسن پیدا کردہ ایم۔ پوشیدنِ البسۂ
کشادہ و فراخ را منافی زیب و زینت دانستہ علی العادۃ تا بقدریکہ از دستِ ما
بیاید البسہ را تنگ و ضیق اعمال میکنیم و بدیں بلائے زینت حقیقتِ صحت را سراسر
فراموش کردہ ایم و بکمال تاسف مجبوریم بر اینکہ بگوئیم کہ البسۂ تنگ و باہم چسپیدہ
غیر ازانکہ وظائف تنفسیہ و سیلانِ دم را خلل و ضرر میرساند در زمستانہا مارا از تاثیر
سرما نیز محافظہ نتواند نمود۔ زیرا در نزدِ حفظ الصحۃ و علی الخصوص تجاربِ و مشاہدات

نتیجۂ فکر ثبت شدہ کہ البسہ را دائما واسع و فراخ باید ساخت علی الخصوص در موسم
گرما ، باید کہ تنگ و بہ بدن ملصق نباشد چونکہ ہر گاہ البسہ تنگ و بہ بدن چسپیدہ
باشد برودتِ کیسر بہ پوستِ بدن با تمام تر تاثیر میکند۔ و چوں واسع بود در آں وقت
برودت را آشنا بہ بدن نا رسیدہ ہوائے خارجی بارد کہ از مسامات البسہ میدراید
اول بیک طبقہ حارۂ ہوا کہ در ما بین جلد و البسہ از حرارت طبیعیہ بدن حاصل شدہ
است برخوردہ تاثیرات شدیدۂ ابتدائیہ اش را تعدیل و تہوین مے نماید و بدیں طور
تماس ہوائے بارد خارجی بجلد ضرر نمیرساند۔ پس برائے حصول ایں مقصد
البسہ میباید فراخ و کشادہ ساختہ و پوشیدہ شود۔

البسہ و مساکن چوں ہر دو بیک مقصد خدمت میکنند و مخصوص برائے
محافظ بدنِ ما از تاثیرات خارجیۂ طبیعیہ جویہ میباشند لاجرم چنانچہ طہارت و نظافت
البسہ مطلوب و ملتزم افتادہ کذالک طہارت و نظافت اماکن نیز واجب و ضروری است

چنانچہ برائے ساختن البسۂ خود ما ن کہ موافق صحت و ادب و دہشت دار بودن
آں جہد میکنیم ہمچناں برائے انتشار کردن خانہ ہائے خود ما ن نیز مے باید سعی کنیم کہ
از موادِ متین و مطابق حفظ الصحۃ بنا سازیم۔ در احکام شرع اسلام بخصوص اماکن از
قواعد لازم الاعتبارِ صحیہ بحث راندہ شدہ است۔ حتی اگر مستند بر یک عذر شرعی
کسے بمسجد رفتہ نتواند برائے ادا ساختن نمازِ در خانہ امر شدہ است کہ طہارت و
نظافت طبعیًا از لوازمات ضروریہ آں خانہ کہ در آں نماز خواندہ شود میباشد۔

واین مسئلہ چون بمسئلہ آتی الذکر متعلق است لہٰذا زیادہ بریں دریں باب سخن
نراندہ بمسئلہ آیندہ نقل کلام میکنیم۔

فصل خامس

در بیان زمین است

درعلم حفظ الصحۃ برائے زمین بسیار بحث ہائے دور و درازی جاری شدہ
است۔ حکیم "جنجو فر" کہ مکرراً امش سبقت نمودہ کہ بفیصلہ مدت این مسئلہ انتقال
ورزیدہ است۔ آخر الامر اثبات کردہ کہ نظر بنوع ترکیبا تیکہ زمین ازاں بوجود آمدہ است
علی الاکثر منبع انواع امراض ہمانا زمین است شمار میشود۔ مادامیکہ جنفورلہ تحت الارض
بربدن ما گوناگون تاثیرات اجرا میدارد سطح زمین نیز بر صحت بنی بشر میبایدکہ
ہمچناں تاثیرات حاصل کند۔ شریعت احمدیہ چوں آمر بر عبادت است لہٰذا پاکی
زمین کہ بر آں ایفاء فریضہ و عبادت کردہ میشود بر اہل ایمان لازم ولابد شمردہ
شدہ است۔

مقصد جلیلے کہ دریں امر موجود است بسیار اہمیت جدیدہ صحیہ را حائز میباشد

زیرا معلوم است کہ بسیے امراضِ مزمنہ از ناپاکی زمین و علی الخصوص از محلاتیکہ مجمع ناس
میباشد ظہور و بروز نمودہ بجوار و حوالی آں انتشار و سرایت میکند۔ پس اگر زمین چنیں
محلات مجمع الناس مانند بازارہا، جوامع شریف و امثالِ آنہا از نظافت و طہارت
محروم باشند تکثّر و تضاعف یافتن امراضِ ساریہ پدیدار و علی الخصوص اگر مجامع مزبورہ
موقعاً نیز بر محلاتِ ناپاک یعنی در ممرّ انواع مزبلات و مزخرفات واقع شدہ باشند تہلکہ
امراض مستولیہ تاچہ درجہ کسب و خامت کردنش امر باہر و آشکار است۔ اگر تاثیر مضرّت
آورانۂ سطحِ زمین ناپاک را از نقطۂ قیاس و محاکمہ اتخاذ نمائم طہارت سطح زمین را از نقطۂ
نظر حائز اہمیّت و دقّت مے یابیم

اوّلاً۔ ناپاکی سطح زمین باعثِ اختمار یعنے تخلّل و تفسّخ مواد حیوانیہ و نباتیہ
گردیدہ جو ہوائیکہ مارا دائماً دارا احاطہ داشتہ است از آں سبب تعفّن پیدا کردہ
خواص طبعیہ یعنے جبادت جوّ ہوا را کہ مایۂ حیات است اخلال و افساد و در موسم علی الخصوص
در موسم ہائیکہ امراض مستولیہ مہلکہ اجرائے احکام داشتہ باشند صحت عمومیہ را ایراث
مضرّاتِ خارج از تعداد ہمے رساند۔

ثانیاً۔ موجب تعفّن آب میگردد۔ چونکہ آب ہائے کہ بشکلِ باران نازل شدہ
بسطح ارض نفوذ و دخول میکند مواد متعفّنہ ناپاکیکہ بر سطحِ ارض موجود است با
مے بُرد کہ باین حال خاصّۃً آبیکہ آنرا ہمیشہ مے نوشیم ہم متغیّر میگردد۔ و منشاء بسیار
ناخوشی ہائے ذی اہمیّتے میشود۔ (ارباب مراقی کہ در حق آبے میخواہند با معلومات

حاصل نمایند بمقاله که در نمبر دوم جریدهٔ فنیهٔ موقوتهٔ "طبی و بیطاری" نام از طرف میرالای عزت مآب "بونغوسکی بیگ" نشر گردیده مراجعت نمایند۔

ثالثاً۔ تصعدات مذکوره طبقهٔ سطحی یعنی بالذات روئے زمین را النفیین و نظر به ترکیب و درجهٔ رطوبیهٔ زمین کم و بیش به طبقات سطحیه و عمیقهٔ آن ایراث عفونت میکند تاثیرات متوالیهٔ هوا و آب و زمین فناً نیز آشکار است که کلمات حکمت غایات حضرت پیغمبر که درحق آنها صادر گردیده الیوم تسلیم کردهٔ عموم صحیون میباشد۔

مادامیکه شریعت غرّائے احمدی اہل ایمان را غیر از بعض محلاتیکه استثنا شده است بر همه جا و هر موقعه با جرائے اطاعت و عبادت مجاز و مأمور فرموده است۔ ازاں رو پاک و طاهر داشتن جملهٔ زمین ممالک اسلامیه را از قبیل لازم غیر منفک حساب باید کرد۔

معنائے زمین طاهر در نظر حفظ صحت آنست که از هر نوع مادهٔ متفسخهٔ متغیره و آنه کافهٔ الفاضات که از صنائع بشریه متحصّل شده باشند آزاده و مبرّا باشد۔ چونکه آن چیزها تاثیرات مضرّه که به یک شخص صحیح المزاج اجرا میدارد و تا بحال بادی تکون بسیار امراضے هم گردیده که همه آنها در تحت تصدیق آمده اند۔

فصلِ سادس

دربیانِ ضیاء است

ضیاء برائے ہر انسانیکہ خواہ صحیح الوجود بود و یا آنکہ مریض باشد یک نعمتِ عظیم گران بہا شمردہ میشود۔ انسانہائے کہ در اماکنِ تنگ و تارے کہ بقدرِ کفایت ہوا و ضیا در آں داخل نمیشود سکنیٰ دارند ہمیشہ زرد و زار و ضعیف البنیہ و بیکار مے باشند۔

اوتاقے کہ از شعاعِ شمس روشن و پُر نُور باشد اقامت کنندگانِ آنجاں اوتاق بشوق و نشیط و اوتاقیکہ بالعکسِ آں بود نشینندگانِ آں مغموم و مکدّر مے باشند شرعِ شریفِ محمّدی اہمیّتِ ضیا را خیلے بزرگ و اعلا کردہ است۔

شمس سببِ حرارت شعاعاتش از موثّرترین عواملِ صحیّہ شمردہ میشود۔ آتش نیز چوں مالکِ بر خاصّۂ تخریب و امحا کردنِ ہر نوع موادِ کریہ الرائحہ متعفّنہ میباشد۔ لہٰذا انوارکانِ جدیّہ صحیّہ معدود است۔

در جہتِ تاثیراتِ حسنات نمایاں تے کہ ضیاء و حرارت بر موادِ مضرِ صحیّت بشر اجرا مید(ا)رد آں قدر کہ در شریعتِ احمدیہ لقدیر و تبجیل شدہ است در دیگر ہیچ جائے مصادف نظر نمیشود۔ امروزہ روز ہیچ فرد آفریدہ نیست کہ ازیں یکی انکار بتواند نمود کہ آتش از بہترین

وسائطے است از برائے تخریب و امحا مواد متعفنہ وضیاد تاثیرات عظیمے وارد برائے بقائے استمرار انسان و حیوان و نبات۔

فصل سابع

در بیان مسکرات

سال گذشتہ در مجلس عمومیہ کہ برائے تذکر اتخاذ بعض تدابیر نافعہ در حق سوء استعمالات مشروبات کولیہ یعنی مسکرات در اسوبچرہ کہ انعقاد یافتہ بود۔ یکے از عقلائے انگریز مستند بر معلومات مدنیہ استاتستقیہ بیان نمودہ بود کہ اہالی انگلترہ سنوی یکصد و سی ملیون لیرہ انگریزی برائے نوشیدن مسکرات صرف و استہلاک مینمایند۔

اینقدر مبلغ کلی کہ مانند ہباءً منثورًا از ثروت اہالی کاستہ شدہ بدریائے پر ضرر و ہبائے شراب و عرق و امثال آنچنان زہرہائے مہلک میریزد۔ تنہا منحصر بضرر مالی نیست بلکہ ضررہائے کلی کہ بر حیات و صحت آنہا اجرا میدارد۔ صد چندان ملیبا شد۔ چونکہ سوء استعمال مسکرات غیر از انکہ منشاء و مورث بسے امراض عدیدہ میگردد ہمچنان داعی نشدد و قوت ہر نوع ناخوشی ہا میشود۔ یعنی اگر یک شخصے کہ مسکرات را

استعمال نکند و مبتلائے مرضے از امراض گردد۔ مجالِ مرض برائے شخصے مستعمل المسکرات
خیلے شدید تر و قوی تر بعمل مے آید و ازاں رو چوں با لستا تستیقاتے کہ از طرف
کونپنیہائے سیکورٹی تنظیم کردہ شدہ است نظر کردہ شود معلوم میگردد کہ مدتِ عمر
بادہ نوشان نسبت بمدتِ عمر کسانیکہ ازاں عمل پرہیز داشتہ اند خیلے قصیر تر است
و بنا برین سیکورٹیہ جیان مذکور از سکورت نمودن بادہ نوشان امتناع میدارند و
بسیکورٹیہ نمودن حیات کسانیکہ از استعمال ہر نوع مسکرات اجتناب داشتہ باشند
و یا آنکہ مسکرات را بدرجہ اعتدال استعمال نمایند بشرائط بسیار آسانے مسارعت مینمایند
پس باید دانست کہ مسکرات کہ آں عاقل انگریزی آنرا بہدیہ شیطان تعبیر نمودہ در
شریعتِ اسلام عموماً حرام کردہ شدہ است جمعیت ہائے مخصوصہ کہ در حکوماتِ غربیہ
یعنے اوروپا دریں ایام برائے منع نمودن اہالی را از سوء استعمال مسکرات تشکل یافتہ
روز بروز سعی و جہد بلیغ بعمل مے آرند۔ و برائے حصول ایں مقصد انواع مجالس و
انواع مولفات و مجازات ترتیب دادہ اند۔ حالانکہ اسلامیت ایں مسئلہ مہمہ را
از ابتدائے تکلش بنظرِ اعتبار گرفتہ استعمال مشروبات کولیہ را نصاً حرام فرمودہ است۔
(آیا غریب نیست کہ عقلائے اوروپا دریں قدر مسائل فنی و علوم عالیہ گراں بہا
اقتدار و دہائے ایشاں انکار نمیشود۔ در حقِ ایں مسئلہ و مماثل ایں مسائل از استغراق
غفلتِ خویش ہنوز حالا بر نمے خیزند ؟)

امراضیکہ از سوء استعمال مشروبات کولیہ متولد میشود۔ برکسانیکہ طبیب نباشند نیز

معلوم و مبرہن است۔ لہٰذا از تعدادِ آنہا صرفِ نظر کردہ تنہا بدیں چند افعالِ خبیثہ کہ سبب یگانۂ آں نوشیدن ام الخبائث است اکتفا ورزیدہ میگویم کہ ماعدا از امراض و ازسقیم گونا گوں بسے جرائم و جنایات عدیدہ مانندِ قتل، و جرح و انتحار۔ یعنی خودکشی تجبن یعنی دیوانگی و بسے علل و سقائم را مبدا و منشا یگانہ ہمانا سوءِ استعمال ہمیں عینِ شیطانِ لعین ست۔ حالانکہ مرضِ صعب التداوی دیوانگی و امثال آنہا تنہا بہ نفسِ خود خمار شعار اللیل والنہار باقی نے بلکہ در اولاد و انسال او اے نیز حکمِ میراث غیر الانفکاکی را گرفتہ باعثِ انقطاعِ ذریتِ آنہا میگردد۔ کہ ازاں رو مستوجب و مسبب انقراض و انحطاطِ نفوسے ملتے کہ بداں منسوب است گردیدہ ظاہراً و باطناً متہم و مجرم میماند۔ در یک ملتے کہ مشروبات مسکرہ قلیل الاستعمال است آں ملت نسبت بہ ملتے کہ مستعمل آں زہرِ پر وبال است توانا تر و قوت مند تر میباشند (کسانیکہ در خصوص مشروبات کولیہ مسکرہ زیادہ بریں معلومات گرفتن آرزو داشتہ باشند بہ "عشرت" نام اثرِ فوائد گستر دکتور حسین خلقی بیگ مراجعت فرماید)۔

افیون و چرس و بنگ امثالِ آں گونہ کیفیات زہر آلود نیز در زمرۂ مسکرات داخل است کہ مضرات آنہا نیز از درجۂ مشروبات مدہشہ کولیہ باکم نمے آورد بلکہ تفوق ہم میکند۔ و استعمال جملہ اینہا را شریعت غرائے احمدی قطعیتاً منع نمودہ است۔

فصل ثامن

در بیان مناسبات ازدواجیه

در مابین اقربا و تعلّقات بسیار نزدیکی مانند خواهر و خاله و عمّه و امثال آنها که مناسبت ازدواجیه ممنوع گردیده تنها مبنی بر اسباب معنویه نیست بلکه حکمت صحیحه مهمّه خفیه نیز در آن موجود میباشد زیرا احتمال دارد که بعضی امراض مزمنه که در اعضای یک خاندان نسلاً بعد نسلٍ توارث نموده باشد بواسطه مناسبات ازدواجیه آن خاندان با یکدیگر شان آنگونه نقائص معنویه و مادّیه به اطفالی که از آنها تولّد میکنند ارثاً انتقال کرده جدّی موجب انقراض و معلولیت دائمه آن عائله گردد. و هرگاه مناسبت ازدواجیه با اقربا و تعلّقات بسیار نزدیک وقوع نیافته با دیگر خاندان دورتر بعمل آید عکس این مسئله ظهور میکند یعنی نقائص مذکوره در میان خلق یک دائره محصور نمانده قرناً بعد قرنٍ آن معلولیت تدریجاً از قوّت و شدّت بر افتاده خلائق آن عائله از مصائب مستقبله تخلیص می یابند مقصد یگانه از ازدواج همانا تمدید عرق و محافظه نوعیت و سرمدیت بشریه میباشد که احراز موفقیت و حصول این مقصد موقوف بر پیدایش و نمایش اولاد و احفادیست که مکمّل الاعضاء و صحیح الوجود و از انواع نقائص مادیه و معنویه ارثاً سالم و مبرّا باشند.

پس در حق این مسئله که فکر مایان را خیلے مشغول داشته در شرع اسلام بکمال شدت قانون بسیار معقول و متینے وضع شده که آنهم عبارت از منع نمودن از ازدواجیت با مادر و خواهر و عمه و خاله و دایه و شیر باهم خورده و خوشدامن و زنے که در تحت نکاح پدر بوده باشد و دختر یکه امانتاً در زیر حمایتهٔ کسے در آمده و او ولی آن شده باشد۔ در نزد علم حفظ الصحة این نهی بلیغ تاچه درجه عالی و ذی قیمت و چه پایهٔ عالی و ذی اهمیت یک نهی ایست ؞

فصل تاسع

در بیان دفن اموات است

در شرع اسلام در حق دفن اموات نیز ملاحظات و افکار صحیحه مشاهده میشود۔ چونکه اسلاف ما اموات را غسل و تطهیر کرده دفن میکنند و بدین سبب حکمت صحیحهٔ ایشانرا خوبی بعالم نشان میدهند۔ چونکه مبدءً اولاً استعمال آب برائے منع تفسخ موتیٰ طبیعتین واسطهٔ مفاد تعفن مے باشد در نزد اسلام طهارت با غسل آنقدر مهمست۔ هرگاه آب پیدا نشود استعمال خاک پاک نیز برائے وسائط تطهیر بدن و سائر چیزها مجاز است

در شرع شریف در حق قبر نیز صراحت موجود است - قبر یکه میت در آں دفن میشود
مے باید که عمیق و لحددار باشد - پس هر گاه بکمال اهتمام دریں امر وقت شود محسنات صحیّه
آں وارسته قید و ایضاح یافته میشود - چونکه جسدِ انسان که از روح آزاد و از حیات عاری
گردد بنابر امرِ الٰهی بقوانین طبیعیه تابع شده تفسّخ و تعفّن حاصل میکند و ازاں تفسّخ
نیز بعضے غاز ہائے مضرّه پیدا میشود که آں غاز ہا نیز جبادت هوا و صحت سکناے
ممالک و بلاد را اخلال و اضمحلال میکنند حالانکه قبر را آنقدر که عمیق باشد خروج و انتشار
غاز ہائے مضرّه و اختلال و تعفّن هوائے محیطه نیز بهماں نسبت قلیل میشود - بناءً علیه
عمیق بودنِ قبر تنبیهًا امر شده است و هم مبنی برہمیں اسباب است که در بلادِ اسلامیه
قبرستانها علی الاکثر در خارج سو شهر بنا میشوند - اینست که شرع اسلام ایں نقاط صحیّه
را در پیشِ نظر دقّت گرفته در تلقین و صایائے صحیّه برامّت تجویز مسامحه نفرموده است -

۵ یک عادت حسنه دیگر نیز در خصوص دفن اموات در اسلام مشاهده میشود و آنهم
برائے تأمین مقصد مذکوره کامل مے آید و آں عبارت از انتخاب قبرستان است -
در محلّات مرتفعه و کاشتنِ درختان علی الخصوص درخت سرو است در میان قبرستانها
چونکه درختهائے سرو بسبب رائحه بلسمیّه که دارند مانع میشود از انتشار غاز ہائے مضرّه
که در تفسّخ اجساد حاصل مے آید - و محلّاتِ مرتفعه نیز مانع اختلال هوائے داخلِ بلده
میگردد - کذلک دیگر عادت طیبّه طبیّه اسلامیه آنست که بعد از القائے میّت را
در قبر بر روئے جسد کافور مے پاشانند - کافور چوں خاصّه دافع تعفّن و ماده عطریه را

حاویست از یکجهت رایحهٔ کریهه را که از تفسخ اموات حاصل میشود بتبدیل و امحا و از
جهت دیگر در خصوص دفع تعفن و تفسخ خدمت لاتحصی بعمل مے آرد۔

خاتمه

در صحت

بعض احوال معینه و ضروریه که مستثنا گرفته شود باقی در حال و بهمه احوال حجاج مومنین
و موحدین لااقل در مدت عمر خودشان یکبار بزیارت اراضی مقدسه موظف و مکلف میباشند
که ایفائے اینچنین وظیفهٔ مقدسه بهمه حال بصحتِ تندرستی وجود قائم و متوقف میباشد۔
لاجرم جملهٔ اہل اسلام بدون استثنا بمحافظه و مدارات صحت خودشان مامور۔ و در حین
انحراف مزاج خودشان باصلاح و مداوات آن نفسًا مجبوراند۔ بناءً علیٰ ذالک صحت
اساس و مبدء خیر است۔ صحت قوت است۔ صحت ثروت است۔ صحت میمونیت و
اقبال است۔

فی یومنا هذا عقلائے فرنگستان نیز به اثر پیغمبران ذی شان اقتدا نموده
صحتِ ناس و بلاد را در پیش نظرِ مطالعه گرفته در آن خصوص انواع وسائط و تدابیر اتخاذ
کرده میکنند که تدابیر مذکوره عنقریب در ممالکِ ما نیز معمول به شده از آن رو منفعتِ

ومباہی شدن ما بے شک و ارتیاب است۔

تدابیر و تکالیف صحیہ مبحوث عنہا بر وجہ زیر درج و تدبیر میگردد۔

"خواندن علم حفظ الصحۃ در مکاتب مدارس فنیہ و صناعیہ کہ بفن معماری و بنائی مخصوص است۔ تدریس دادن۔ والحاصل در کافہ مکاتب علمیہ و علی الخصوص در مکاتب اناث دختران غیر ازانکہ امور بیتیہ را تعلیم گیرند از مباحثے صحیہ مانند اغذیہ و طہارت و سائرہ نیز تدریس شان از واجبات است۔ چونکہ بواسطہ اینگونہ معلومات ہم خود بودگان و ہم اولاد و احفاد یکہ از آنہا تولد یابند۔ بصحت و تندرستی کاملہ میمانند"۔

"معلمینیکہ در مکاتب و مدارس مستخدم میشوند میباید کہ در علم حفظ الصحت و معلوماتیکہ بہ تربیہ اطفال تعلق دارد تزئین ذات و صفات کردہ باشند۔ و بہر گونہ تربیہ و تعلیم اہالی مے باید کہ حکومتہا خود را مجبور شمارند۔ زیرا ہر گونہ مہماتیکہ در حق تعلیم و تربیہ اہالی صرف کردہ شود مدار توفیر و تزئید ثروت و واردات دولت و تکثیر قوۃ حاصلہ ملت میگردد۔

"وکذلک در ضمن تفتیش احوال صحیہ عموم مکاتب از جہرہ اطبا مفتیشان تعیین کردن از وظائفے است کہ مترتب بر عہدہ حکومتہا میباشند۔ چونکہ در مکاتب بسبب قیودات داعی کہ موجود است صحت و تندرستی اطفال نونہال ہمیشہ در زیر خطر و اختلال میباشد و ہم منبع تکون و تعدد بسے امراض ساریہ مزمنہ مکاتب است کہ ازاں رو ہرگاہ مکاتب در تحت تفتیش طبی دائمی گرفتہ شوند۔ منشاء نشو و نمائے اوصاف مادیہ و معنویات معنویہ انسانہا میگردد"۔

"یکے از وظایف حکومتہا نیز آنست کہ مؤسسات صناعیہ را در زیر تفتیشات طبی دائمی داشتہ باشند۔ دارالصناعہ ہائے کہ عملہ و کارگران در آن کار میکنند برائے محافظہ صحت آنان از مرض امراض خصوصیہ را از ان خیلے لابد و لازمست۔ والیضاً قشلہ ہائے عسکری و حبس خانہ ہائے عمومی و بازارگاہ ہائیکہ در ایام معینہ بایں سو و آن سو میشود و سلاخ خانہا۔ و بعضے انبارخانہ ہائیکہ در دست اشخاص محتکرے باشد۔ سے صحیہ بار اتفتیش میکنند و امثال اینگونہ اشیاء میباید کہ از طرف حکومت در زیر نظارت اطبا در آمدہ عطف نظر دقت و اہتمام در آن بعمل آید۔"

"کذلک در خصوص استیفا کردن مبلغے کہ برائے امور تنظیفیہ و تطہیر جادہ ہا و نقبہائے زیر زمینے کہ مرد ریہا و مزخرفات بلدہ از ان مرور میکند و سائر اینگونہ جاہائے شہر ہا صرف و خرچ میشود حکومت ہا مسامحہ کارانہ حرکت نکنند زیرا از عدم نظافت و سوء ترکیبات اینگونہ محلات زمین ہا و چشمہ ہا و چاہائے شہر اکتساب عفونت کردہ باعث تکون نشئے علل و اسقام گونا گون مے شوند۔"

نتیجہ کلام اتخاذ کردن وسائط و تدابیر مقتضیہ برائے محافظہ ملک و ملت از امراض مہلکہ داخلی مانند محافظہ کردن ملک و ملت را از اعدائے خارجی از وظائف مقدسہ ہائے است کہ بحکومتہا عائد و راجع میباشد۔ چونکہ بہ اعانہ تدابیر مبحوثہ عنہا ہم صحت و سلامت اہالی در تحت تامین گرفتہ میشود۔ و ہم تبعہ صادقہ آن حکومت مظہر بود عافیت تامہ گشتہ بر ایفائے وظائفیکہ دیانتہ و سیاستہ

برآں موظف و مکلّف اند متقدر میگردد۔

نظر حکومتِ سنّیہ عثمانیہ و علی الخصوص مقصود بسوئے حضرت خلافت پناہی بر تندرستی و صحت و عمران و سعادت ہر صنف تبعۂ صادقشان کہ خواہ در نفس پائے تخت سلطنت عظمیٰ و خواہ در سائر جہات ممالکِ محروسۂ شان آسودہ نشین رفاہ و سلامت اند معطوف و منحصر مے باشد و ازاں رو عصر ترقی حصر پادشاہِ مرحمت شعار غبطہ فرمائے اعصار قدما است و ہمہ ایں مساعی و اقدامات جزئی از مساعی جلیلۂ نامعدودۂ جہان آرا کہ ساحہ نمائے شکر و محمدت گردیدہ شدہ و میشود اس الحمد کہ یگانہ آں نکات کرامت بیّنات صحیّہ ایست کہ شریعتِ غرّائے احمدیہ شامل آنست

و من اللہ التوفیق ٭

DUE DATE
No.
Date
No.
Date
۱۰۷۵۳